

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Ломачинської Світлани Володимирівни
«Релігійна Інтернет-комунікація у місійній діяльності
християнських церков в Україні»
на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.11 - релігієзнавство

Зміст та сутність багатьох релігійних процесів в сучасній Україні вже неможливо досягнути без врахування впливів інформаційно-комунікаційних технологій, що призводять до змін суспільного мислення: як позитивних, так і негативних. Осягнення феномену релігійної комунікації в сучасному інформаційному просторі в контексті місійної діяльності християнських церков, сприяло подальшому її змістовному осмисленню. Зокрема аналіз вітчизняних та зарубіжних релігієзнавчих та соціально-комунікаційних досліджень з питань релігійної комунікації, у різних її аспектах, свідчить про динамічні трансформації в сучасному глобалізованому світі та формуванні нової інформаційної цивілізації з використанням сучасних технологій. Відтак, ми маємо на сьогодні багатий з науково-теоретичної точки зору матеріал, який можемо аналізувати в межах сучасного вітчизняного релігієзнавства. При цьому варто врахувати інтерес Церкви до інтернет-технологій — один із проявів її давнього зацікавлення засобами соціальної комунікації. Сьогодні християнські церкви у своїй місійній, просвітницькій та душпастирській діяльності активно використовують інтернет-ресурси, активізують свою присутність в медіа-просторі, розвивають інноваційні програми, на кшталт Цифрового богослов'я (Теологія Digital), створюють культурно-просвітницькі платформи. Церква дбає також і про комунікаційну діяльність самої Церкви, і про комунікацію всередині Церкви. Таким чином підвищується функціональність релігійних Інтернет-комунікацій в українському суспільстві, що постає актуальним питанням для дослідження.

В той же час, особливо гостро постає проблема релігійної Інтернет-пропаганди, яка може бути як деструктивною (засіб маніпуляції релігійною свідомістю, зміна системи християнських цінностей, утвердження релігійної ідеології, та суспільної конфронтації), так і конструктивною (сприяти просвітництву, утвердженню християнських цінностей, євангелізації, діалогу та конфесійному миру). Важливим фактором для сьогодення є формування засадничих аспектів релігійної інформаційної культури, що

Вхід. № 53
10 - 06 2019 р.

сприятиме місіонерській діяльності християнських церков та діалогу. Отже дане дослідження є дуже важливим та необхідним для релігієзнавчої науки.

Звертаючись до аналізу дисертаційного дослідження «Релігійна Інтернет-комунікація у місійній діяльності християнських церков в Україні», потрібно зазначити його своєчасність. Раніше подібне дослідження релігійного Інтернет-комунікаційного простору було б неможливим, оскільки не було накопичено достатнього дослідницького матеріалу і багато з того, що сьогодні вважається прикрасою та родзинкою українського релігійно-богословського мислення - не було введено в науковий обіг, пізніше - ми би втратили таке своєчасне підкріплення тим теоретичним пошукам сучасного українського релігієзнавства, яке виводить його в практичну сферу.

Отже на наш погляд дослідження Л.В.Ломачинської є актуальним, сучасним і новаторським водночас.

З перших кроків авторка впевнено демонструє здатність до ґрунтовного аналізу місійної спрямованості християнської Інтернет-комунікації на методологічному, теоретичному та історичному рівнях. Особливості релігійної Інтернет-комунікації аналізуються із застосуванням методів дослідження, які використовуються в сучасному релігієзнавстві. Дисертанткою вдало сформульована наукова новизна та мета дослідження, чітко зазначена низка завдань, які авторка переконливо окреслила та наполегливо виконала. Приємно відзначити, що С.В. Ломачинська дійсно вперше доводить *«що на різних етапах історії християнської церкви релігійна пропаганда виступала дієвим засобом утвердження її ідеології»* стор. (21) та відзначає, що у сучасному суспільстві релігійна Інтернет-пропаганда може мати як конструктивну, так і деструктивну сутність. На основі порівняльного аналізу генези християнської релігійної Інтернет-комунікації обґрунтовує, що *«релігійний фактор виступив ключовою основою динаміки інформаційно-комунікаційних революцій»* (стор.21). Авторкою визначено необхідність формування національно-спрямованих конфесійних Інтернет-ресурсів релігієзнавчої та богословської літератури та в подальшому стверджувати національну інформаційну безпеку суспільства.

Дослідженню притаманні чітко структуровані тематичні розділи, логічна й струнка система посилань, фундаментальна джерельна база, використання якої носить послідовний та системний характер.

Надзвичайно приємне враження від **першого розділу «Сутність релігійної комунікації в сучасному інформаційному світі»**, в якому не просто розкривається теоретична та джерельна база дослідження, а надається об'єктивна наукова оцінка праць зарубіжних та українських філософів і релігієзнавців, теоретичні напрацювання щодо сутнісних ознак

релігійної комунікації та її функціональної спрямованості та результатів методологічних і філософських розробок, що містяться у сучасній фаховій літературі. Так в результаті комплексного аналізу джерельної бази в **підрозділі 1.1 «Відображення ієнези феномену релігійної комунікації у науковій думці»** авторка систематизує її за 4 основними логічними блоками: до першого блоку належать праці, у яких охарактеризовано сутнісні ознаки релігійної комунікації та її функціональну спрямованість; до другого блоку відносяться дослідження, присвячені питанням релігійно-філософського осмислення проблеми місця і ролі релігійних комунікацій у соціально-комунікаційній системі суспільства; третій блок утворюють наукові публікації, монографії, присвячені аналізу соціально-комунікаційної зумовленості розвитку сучасного глобалізованого світу загалом та ролі релігійного фактору у його становленні зокрема; до четвертого блоку увійшли наукові розвідки з конкретних аспектів прояву релігійних комунікацій та їх пропагандистської спрямованості, (стор.25). Потрібно відзначити, що далі по тексту автор в хронологічній послідовності чітко характеризує кожен з цих напрямів, демонструючи високу філософську культуру при аналізі тексту (стор. 25 - 43).

Опрацювавши численні праці представників вітчизняного релігієзнавства, що присвячені питанню релігійної комунікації у різних її аспектах, авторка звертається до праць таких відомих вітчизняних дослідників релігієзнавців як В.Єленський, А.Колодний, О.Саган, П.Саух, Л.Филипович, І. Богачевсьш, В. Лубський, А.Арістова, С. Козиряцька, М. Петрушкевич, О. Задоянчук, Є. Юносова; досліджень комунікації у соціумі в працях Ф.Бацевич, В. Ільганаєвої, С. Квіта, Ю. Косенка, І. Ломачинської, В.Різуна, О.Холода; досліджень у мас-медійному просторі А. Бойко та при семіотичному аналізі Н.Мечковської; досліджень інформаційно-психологічних війн та безпеки в працях Г.Почепцова та В. Литвиненка; досліджень у юридичній та політичній галузях з даної проблематики В.Абакумова та В.Петрова.

Окремо здійснено аналіз документів Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення та Інтернет, з'ясовано про інформаційно-комунікаційні трансформації сучасного суспільства в контексті «Основ соціальної концепції УПЦ», Декларації Помісного Собору УПЦ КП, «Основ соціального вчення Церкви християн Адвентистів Сьомого дня в Україні» тощо. Проаналізовано публічні виступи в ЗМІ та публікації очільників християнських церков в Україні, щодо їх оцінки Інтернет-комунікацій у сучасній місійній діяльності.

Спосіб і аналіз джерел, до яких вдається С.В. Ломачинська, демонструють її високий фах та здатність до критичного мислення. В підсумковій частині підрозділу 1.1. зроблено слушний висновок при відображенні генези феномену релігійної комунікації у науковій думці, який довів, що відсутній комплексний аналіз ролі релігійної комунікації у місійно-пропагандистській діяльності християнських церков в Україні в усіх її проявах. Відтак авторку можна повністю підтримати і підтвердити безумовну новизну та новаторський характер запропонованого нею дослідження.

Підрозділ 1.2. «Сутність релігійної комунікації та її функціональна спрямованість» (стор. 44-68) став окрасою першого розділу. В ньому авторка поступово і впевнено аналізує сутність релігійної комунікації та її функціональної спрямованості, розглядаючи спочатку праці дослідників з питань розвитку соціуму з використанням найновіших засобів комунікації та до дослідження трансформацій релігійних комунікацій в умовах глобалізаційних викликів сучасності. Становлення та розвиток сучасних Інтернет-комунікацій в релігійному просторі відкриває можливість релігійній інформації стати невід'ємною складовою соціальної інформації на різних рівнях: індивіда, соціальної групи, суспільства загалом. Авторка впевнено визначає, що в аспекті релігійних комунікацій новітні інформаційно-комунікаційні технології стають потужним засобом поширення релігійних ідей, поглядів та переконань (стор.47). При цьому проводиться аналогія з роботами та позиціями в даній проблематиці як сучасних дослідників так і класиків світового релігієзнавства.

Приємно відзначити, що С.В.Ломачинська висловлює свою думку твердо і впевнено в контексті багатоаспектності феномену релігійної комунікації, що постає системним, структурним, соціальним, історичним, психологічним явищем (стор.50). А відтак, релігійні Інтернет-комунікації також зумовлені їх класифікаційними характеристиками. Такий підхід дає можливість авторці на тлі власних роздумів представити об'єкт дослідження більш рельєфно. Так, наприклад, усвідомлюючи сутність релігійної Інтернет-комунікації С.В.Ломачинська виокремлює необхідність трьох основних аспектів: «онтологічного (з акцентом на зміст комунікаційного повідомлення); гносеологічного (у контексті аналізу пізнавальних та комунікаційних можливостей учасників комунікаційного процесу); аксіологічного (усвідомлюючи духовну сутність релігійної комунікації)» (стор.55). Розглядаючи систему релігійних Інтернет-комунікацій, авторка співвідносить вертикальний та горизонтальний рівні релігійної комунікації з подібним видом комунікацій, що може бути

представлений концептом «віртуальна реальність», коли поєднується світ власної віри з уявним світом, створеним Інтернет-технологіями; а також моделі горизонтальної комунікації із розширенням комунікативного простору, збільшенням аудиторії, пришвидшенням обміну релігійної інформації тощо (стор. 60-61). У підсумку підрозділу 1.2., та на підставі проведеного аналізу, дисертантка серед основних функцій релігійної Інтернет-комунікації виокремлює такі: інформаційну, комунікаційну, світоглядну, ідеологічну, місійно-пропагандистську, ілюзорно-компенсаторну, освітньо-виховну, ціннісно-орієнтаційну, соціалізаційну, інтегративну та регулятивну (стор.65-68).

Аналізуючи **«Феномен віртуальної реальності в контексті релігійної комунікації»** у підрозділі 1.3. авторка відзначає, що в контексті релігійно-комунікаційної діяльності віртуальна реальність постає фактором справжньої екзистенції людини, одним із визначальних чинників її духовної самореалізації та соціалізації. Хоча досягнення релігійних феноменів не є надбанням сучасної інформаційної епохи, а має тривалу історію, що сягає корінням міфологічного осмислення буття людиною. У цьому відношенні С.В. Ломачинська звертається до праць А.Фандеева, Л.Компанцева, А.Малишко, Є.Таратути (стор.72). Загалом, у контексті релігійних комунікацій поняттю «віртуальної реальності» дисертантка робить спробу надати визначення та вдало розкриває проблему небезпеки віртуальної реальності «Серед небезпек віртуальної реальності особливо виділено загрозу втрати ідентичності, що призводить до контролю над особистістю, яка в крайніх формах може перерости в електронний тоталітаризм» (стор.81-83).

Другий розділ «Християнська Інтернет-комунікація в епоху глобалізації» присвячено аналізу глобалізації в призмі релігійних чинників, що характеризуються як, релігійним синкретизмом, екуменічними рухами, так і загостренням релігійних конфліктів та прагненням до збереження етноконфесійної релігійної ідентичності. Авторка з'ясовує у підрозділі 2.1. вплив **«Глобалізаційного виміру християнського Інтернет-проповідництва в інформаційну епоху»**. Зокрема досліджено процеси трансформації релігійної комунікації під впливом інформаційних технологій. Авторкою акцентується увага на тому, що глобалізація перетворює світ на єдине ціле і робить зустріч релігій і культур невідворотною, а це призводить посилює її вплив в публічному дискурсі (стор.95). Крім того, розвиток релігійних Інтернет-комунікацій тісно взаємопов'язаний з розвитком глобальних інформаційних ресурсів релігійного спрямування, що в свою чергу, з одного боку формує

віротерпимість в суспільстві, а з іншого - є основою для ведення інформаційно-психологічних війн.

У своєму дослідженні С.В.Ломачинська не безпідставно стверджує, що християнські церкви об'єднує прагнення використовувати у своїх цілях мас-медіа. Церкви більш сприятливо ставляться до ЗМІ, як можливості використовувати їх на користь місіонерства, євангелізації, проповідництва та просвітництва. Таким чином підкреслюється роль християнського проповідництва, «як основного засобу реалізації релігійної місійно-пропагандистської діяльності, в умовах сучасних глобальних викликів...» (стор.99). У підсумку авторкою встановлено, що в умовах глобалізованого світу актуалізуються моральні чинники християнського проповідництва, його здатність до формування основ міжконфесійного діалогу, прагнення знайти шляхи для міжрелігійного порозуміння та компромісу в ідеях та цінностях.

В підрозділі 2.2. «Ідейна спрямованість Інтернет-ресурсів християнських церков в Україні» дисертаційного дослідження авторка вдається до структурно-тематичного аналізу Інтернет-ресурсів провідних християнських церков, їх цільової аудиторії, засобів релігійно-психологічного впливу та функціональної спрямованості. Зокрема, доводить, що перевагою Інтернету для просвітницько-проповідницької і місіонерської діяльності християнських конфесій в Україні є актуалізація роботи з молоддю та утвердження сімейних цінностей, формування електронних бібліотек, підтримка місійної паломницької діяльності тощо (стор. 114). В цьому підрозділі авторка також досліджує та аналізує електронні бібліотечні ресурси та видання православних церков УПЦ (МП) та УПЦ КП, які на її думку мають пропагандистську спрямованість та виконують не лише місійну, а й виховну функцію, адже спрямовані на підвищення етичної культури молоді та уміння протистояти хибній моралі, формування інтересу до історичного минулого нації (стор. 112-121).

Наступною проблемою для аналізу у даному підрозділі, авторка виокремила традицію паломництва та її представлення в Інтернет-ресурсах. Зокрема досліджено явище молодіжного паломницького туризму безпосередньо для груп молодих людей з метою виховання дошлюбних відносин, знайомства із традиціями, святинями та сакральними місцями України (стор. 125).

Не можемо не зупинитися на висновку до цього підрозділу, де авторка узагальнює лаконічно та переконливо, що «враховуючи загострення релігійного чинника у суспільно-політичних процесах сьогодення, редактори християнських сайтів, посилюють суспільну увагу до змістовного

наповнення своїх Інтернет-ресурсів» (стор.140). Ми бачимо, що це не просто обґрунтування результатів глобальних інформаційних, соціально-культурних, політичних та духовних викликів в українському суспільстві, а й те, що С.В. Ломачинська акцентує особливу увагу на необхідності і особливому значенні змістовного наповнення вітчизняних Інтернет-ресурсів.

У Третньому розділі **«Релігійна Інтернет-комунікація в християнській традиції як засіб формування суспільної свідомості»** розглянуто пропагандистські стратегії релігійної Інтернет-комунікації та проаналізовано феномен релігійних інформаційних війн. Зокрема у **підрозділі 3.1. «Пропаганда як засіб місійної діяльності християнських конфесій»** авторка розкриває феномен пропаганди в цілому, а також засоби та напрямки релігійної пропаганди в християнській історії, (стор. 149) Також визначає ознаки релігійної пропаганди в процесі здійснення інформаційно-психологічних операцій «як тотальність, безперервність, масовість, націленість (на макрогрупи), авторитарність, централізм та мережева розгалуженість, монопольність,' цензурованість, емоційність, (негативна) науковість, сакралізована міфологічність, однобічний вплив.» (стор. 155). Доведено, що використання релігійних Інтернет-медіа ресурсів зумовлене оперативністю, дистанційним характером впливу, масштабністю можливих наслідків, що підкреслює їх ефективність у порівнянні з традиційними ЗМІ.

Підрозділ 3.2. «Релігійна Інтернет-пропаганда християнських конфесій у сучасній інформаційній війні» дисертантка присвятила з'ясуванню та визначенню сутності інформаційної війни як агресії проти інформаційної системи - технічної, біологічної чи соціальної, спрямованої на її перепрограмування або знищення. Серед багатьох визначень інформаційної війни ключовим для дослідження С.В. Ломачинська вважає пояснення Г.Почепцова: «Інформаційна війна є електронним конфліктом, де інформація є стратегічним здобутком, який варто захопити чи знищити. І комп'ютери, й інформаційні системи стають привабливим напрямком першого удару» (стор. 160). У підсумку констатовано, що одним із ключових факторів, які використовуються в інформаційних релігійних війнах, є релігійна ідентичність, котра у сучасному поліконфесійному суспільстві конструюється як багатовекторна. Щодо ЗМІ, то вони дійсно повинні слугувати не знаряддям підпорядкування свідомості мас з боку тієї чи іншої конфесії, а механізмом загального процесу соціалізації та гуманізації суспільства (стор. 174).

В цілому потрібно відзначити змістовність поданої до захисту дисертації, обґрунтованість її основних положень. Мета і завдання дослідження реалізовані й відтворені у науковій новизні.

Основні методологічні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародній і всеукраїнських науково-практичних конференціях з опублікуванням 14 тез. Головні проблеми дослідження відтворені в публікаціях зокрема, 6 статтях у наукових фахових виданнях в тому числі 1 з яких у закордонному науковому виданні.

Не маючи будь-яких істотних зауважень до методологічно-теоретичної концепції та змістовно-сутнісної верифікації основних положень і висновків дисертаційного дослідження, маю звернути увагу дисертантки на деякі незначні недоліки.

1. Уважно аналізуючи текст дисертаційного дослідження, було виявлено певне не доопрацювання в контексті аналізу бібліотечних інформаційних ресурсів християнських церков як однієї із суттєвих складових глобальної інформаційної бази у підрозділі 2.2. «Ідейна спрямованість Інтернет-ресурсів християнських церков в Україні» другого розділу дисертаційного дослідження (стор. 112-121). Зокрема, мова йде про дослідження лише православної Інтернет-мережі (відповідно УПЦ (МП) та УПЦ КП), натомість відсутня інформація про електронні ресурси та онлайн-бібліотеки інших християнських церков, їх змістовного наповнення (до прикладу РКЦ, УГКЦ та мережі протестантських церков, у яких досить потужні електронні ресурси з зарубіжними джерелами). Варто було б дослідити цей сегмент та з'ясувати ідейну спрямованість інших Інтернет-ресурсів, окрім православних.

2. Для продовження дослідження теми інформаційних війн в ЗМІ та релігійної складової конфліктів рекомендуємо проаналізувати публікації нашої вітчизняної дослідниці в сфері соціології, журналістики, релігієзнавства та конфліктології - Т.А. Калениченко, яка вивчає релігійні конфлікти, зокрема, у її дослідженні «Релігійна складова суспільно-політичного конфлікту кінця 2013-2017 рр. в Україні» // Електронний ресурс: http://shronl.chtvvo.org.ua/Kalenychnenko_Tetiana/Relihiina_skladova_suspilno-politychnoho_konfliktu_kintsia_2013-2017_rr_v_Ukraini.pdf.

3. Як побажання для подальших дослідницьких розвідок в даній проблематиці пропонуємо дослідити цікавий сучасний феномен «Digital Theology» (Цифрове богослов'я) та освітні міжконфесійні релігієзнавчі онлайн-платформи в Україні (до прикладу, Nestor 4.0) як окремий аспект релігійної Інтернет-комунікації місійної діяльності християнських церков.

В тексті дисертації виявилися незначні технічні помилки які не впливають на загальне позитивне враження від тексту. Загалом текст написаний вишуканою науковою мовою, що говорить про високу фахову культуру дисертантки.

Зазначені зауваження не применшують значення та наукову цінність дисертаційного дослідження С.В. Ломачинської. Її дисертація є оригінальним і завершеним самостійним дослідженням, матеріали якого мають чітку перспективу майбутніх наукових пошуків. Автореферат дисертації повністю відображає її зміст.

Матеріали дослідження можуть використовуватись у лекційних і семінарських курсах у вищих навчальних закладах з філософії, історії релігії, психології релігії, соціальних комунікацій, практичного релігієзнавства та окремих спецкурсів, а також для підготовки відповідних підручників та посібників. Дисертація С.В. Ломачинської виконувалася в межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс» (НДР № 0111U000154).

Отже представлена дисертаційна робота «Релігійна Інтернет-комунікація у місійній діяльності християнських церков в Україні» відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій згідно з п.п. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка, **Ломачинська Світлана Володимирівна**, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 — релігієзнавство.

**Офіційний опонент,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова**

